

Ortadoğu Uluslararası İlişkilerine Sistemik Yaklaşımlar – 10 Yıl Sonra

F. Gregory GAUSE III *

Çeviren: Nihal YAĞCIBAŞI

Öz

Pek çok gözlemci Ortadoğu'nun kendine has dinamikleriyle özgün bir bölgesel sistem oluşturduğu konusunda hemfikirken, sistemin doğası, bölgenin içinde ortaya çıkan olayların en önemli itici güçleri ve bu bölgenin diğer bölgesel sistemlerden farklılığının boyutu hakkında önemli tartışmalar aynen durmaktadır. Bu makale, 2000'lerde Ortadoğu sistemi üzerine yayınlanmış eserlerin kısa bir incelemesini sunan yeni bir giriş kısmı ile birlikte 1980 ve 1990'larda bu konuda yayınlanmış dört önemli kitabın eleştirisini yapmaktadır. Bütün bu eserlerde ele alınan temalar içinde bölgenin uluslararası politikasını karmaşıklaştıran ulus-ötesi kimliklerin önemi ve savaş, barış ve ittifak oluşumlarının uluslararası sonuçlarını anlamada sistemik bir faktör olarak devlet inşasının merkezi yeri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Sistem, Ulus-ötesi, Arabizm, İslam, Devlet İnşası, İdeoloji.

Systemic Approaches to Middle East International Relations – Ten Years After

Abstract

While most observers agree that the Middle East constitutes a distinct regional system with its own dynamics, there remain important debates about the nature of the system, the most important drivers of outcomes within it and the extent of its distinctiveness among regional systems. This article reviews four important book on the topic from the 1980's and 1990's, with a new introduction offering a brief survey of works on the Middle East system published in the 2000's. Among the themes treated in all the works are the importance of transnational identities in complicating the region's international politics and the centrality of domestic state building as a systemic factor in understanding international outcomes of war, peace and alliance formation.

Keywords: Middle East, System, Transnational, Arabism, Islam, State-building, Ideology.

* Prof. Dr, University of Vermont.

Giriş

1 0 yıl önce, Ortadoğu uluslararası politikalarını sistemik bir perspektiften açıklamaya çalışan dört kitap üzerine bir eleştiri makalesi yayınladım¹. Bu eleştirinin bir yerinde, Ortadoğu sistemine kendi tanımımı önerdim, burayı diğer bölgesel sistemlerden ayıran şeyin ne olduğundan bahsettim ve bölgedeki uluslararası siyasi sonuçları açıklamak için üstünde düşünmeye değer sistemik seviyede birbirinden bağımsız pek çok değişken sundum. Bu makalenin metni aşağıda yer alıyor. Geçtiğimiz on yıldan beri, aynı konuyu ele alan, Ortadoğu uluslararası sisteminin küçük ama önemli literatürüne katkı yapan üç önemli kitap daha yayınlandı. Her birisi kendi tarzında, daha önce incelenen dört kitaptaki temaları ve makalede benim belirttiğim, bölgedeki uluslararası politikayı anlamak için merkezi öneme sahip olan faktörleri yeniden incelemiştir.

Raymond Hinnebusch, ulus-ötesi politik kimlikler ile ülke sınırları arasındaki tansiyonun, Ortadoğu politikasının ayırt edici ve önemli bir faktörü olduğunu vurguladı.² Benim de ilk makalede tartıştığım bu tema, Michael Barnett, Gamil Matar ve onun ortak yazarı Ali al-Din Hilal'in eserlerinde, merkezi bir öneme sahipti. Bu önceki yazarlardan farklı olarak, Hinnebusch ayrıca Arap dünyasında devlet kapasitesinin gelişmesinin, makalede merkezi öneme sahip olduğunu ifade ettiğim Arap milliyetçiliği ve İslamcılık gibi ulus-ötesi ideolojilerin belirginliğini nasıl azalttığıyla da ilgilendi. Hinnebusch, ulus-ötesi kimliğin belirginliğinin azalmasıyla, Ortadoğu'nun daha "normal" bir güç dengesi sistemi olduğu yorumunu yapıyor.

Fred Lawson da kitabında, Vestfalya egemen devlet normları ile ulus-ötesi kimlikler arasındaki tansiyonu, modern Ortadoğu sisteminin ilk on yıllarındaki oluşumu üzerine yoğunlaşarak incelemiştir.³ 1940 ve 1950'li dönemi devletin zayıflığı ve ulus-ötesi kimliğin güçlü olduğu zamanlar olarak gören pek çok analistten farklı olarak Lawson, Vestfalya devlet sisteminin temellerinin bu zamanlarda tesis edildiğini ifade ediyor. Vestfalya normlarının yerel liderler tarafından kabulünü kendi yönetimlerini sağlamlaştırma yönündeki çabalarının bir parçası olarak görüyor. Hinnebusch gibi Lawson da ülke içi düzeyindeki devlet kurma şekillerini Ortadoğu'daki uluslararası politikaları anlamak adına önemli bir sistemik faktör olarak ortaya koyuyor. Ancak, Lawson, eserinde geleneksel anlayışa meydan okur şekilde daha güçlü Ortadoğu devletlerinin

1 F. Gregory Gause, III, "Systemic Approaches to Middle East International Relations," *International Studies Review*, Vol. 1, No. 1 (Spring 1999), ss. 11-31.

2 Raymond Hinnebusch, *The International Politics of the Middle East*, (Manchester, UK: Manchester University Press, 2003).

3 Fred H. Lawson, *Constructing International Relations in the Arab World*, (Stanford: Stanford University Press, 2006).

inşasının daha erken dönemde olduğunu düşünüyor. Daha önceki bir takım yazarlardan biri olan Stephen Walt gibi, Lawson da Ortadoğu'daki bölgesel sisteme dair farklı ve özel karakteristik bir durum görmüyor. Burası da tıpkı diğer uluslararası sistemler gibi aynı dinamikler tarafından yönetiliyor.

Üç çağdaş yazar arasında olan Fred Halliday, çağdaş uluslararası Ortadoğu politikalarını açıklamak için ağırlığı ideolojik faktörlere veriyor.⁴ Yapısalcılıktan uzak, bölgenin dünya sistemine entegrasyonu ve ABD'nin şu anda Ortadoğu'daki rolüne dair küresel güç ilişkilerinin önemini vurguluyor. Halliday ayrıca, geçtiğimiz on yıllar boyunca bölgenin uluslararası ilişkilerinin nasıl işlediğini açıklarken devlet inşasının oynadığı role dikkat çekiyor ve aynı zamanda diğer yazarlardan daha fazla bir şekilde bölgesel politikalarda devlet dışı aktörlerin rolüne vurgu yapıyor. Halliday, bölgenin bizim çalışmamızdaki "analitik ve stratejik odak farklılığına" gönderme yaparak çalışmasını bitiriyor.

Ortadoğu bölgesel uluslararası politikası üstünde çalışan bu üç kitabın tamamı da, benim 10 yıl önce eleştirisini yaptığım dört eserin genel havasını yaratan tartışmalardan bazı uzlaşılı unsurları barındıran iki tema konusunda aynıdır. Üç yazar da Ortadoğu'nun uluslararası ilişkiler kavramları kullanılarak anlaşılamayacağı iddiasını reddediyorlar. İlk makalede eleştirdiğim L. Carl Brown'un kitabında "bölgesel benzersizlik" iddiası güçlü bir şekilde ortaya koyulmuştu. Brown, modern Ortadoğu uluslararası politikaların dinamiklerini açıklamak için miras alınan "Osmanlı diplomatik kültürü" kavramını öne sürmüştü. Matar ve Hilal de, daha az kesinlikle, bölgenin kendine özgü, diğer bölgelerden farklı bir doğasının olduğunu savunuyorlardı. Hinnebusch, Lawson ve Halliday bu duruşu çok sert bir şekilde reddediyorlar. Üçü de, bölgenin uluslararası ilişkilerinin zaman içinde değişen dinamiklerini anlamada, yerel (*domestic*) düzeydeki devlet inşası faktörünün önemli bir sistemik unsur olduğuna vurgu yapıyorlar. Yerel düzeydeki değişikliklerin ne zaman meydana geleceği konusunda ise görüş ayrılığına varıyorlar; Lawson devletin konsolidasyonunu çok daha erken dönemlere götürüyor, ancak üçü de yerel düzeyin uluslararası sonuçların yapısını anlamak için asli önemi olduğu konusunda fikir birliğindedir. Bu iki tema daha önce eleştirisini yaptığım yazılardaki tartışmaların merkezindedir ve bizim Ortadoğu uluslararası ilişkiler sistemi hakkındaki kavramsal düşüncemizi geliştirdiğimiz bir göstergesidir.

Ortadoğu Uluslararası İlişkilerine Sistemik Yaklaşımlar -1999 Yılında Yayınlanan Makale

Ortadoğu'da devletlerarası ilişkilerin bir sistem oluşturduğu fikri yeni bir gelişme değildir. 1967 Filistin-İsrail Savaşı, İran Devrimi ve Körfez Savaşı

4 Fred Halliday, *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

gibi olayların, sadece doğrudan yer alan ülkeleri değil tüm bölgeyi etkilediği bilinen bir gerçektir. Bölgesel siyaset konusunda çalışan araştırmacıların Arap milliyetçiliği ve Siyasi İslam gibi uluslararası ideolojilerin gerek süregelen benzerlikleri, gerekse “ölüm”leri⁵ üzerine yaptıkları vurgular göstermektedir ki; *Ortadoğu Oyununda* yer alan oyuncular arasında basit coğrafi yakınlıktan daha öte bir ilişki bulunmaktadır. Sistemlerin karakteristiği ve Ortadoğu'nun bir bölümünde meydana gelen olaylar, bölgenin diğer kısımlarında şaşırtıcı ve beklenmeyen sonuçlara neden olmuştur.⁶ Arap bir diplomatın sözleriyle: “Ortadoğu'da olan her şey diğer her şey ile bağlantılıdır.”⁷

Uluslararası ilişkiler teorisi tartışmalarında, analizin sistemik düzeyi, özellikle *Kenneth Waltz*'ın *Uluslararası Siyaset Teorisi*⁸ kitabının yayımlanmasından sonra öncelikli bir konuma sahip olmuştur. Soruşturmanın başlangıç noktası olarak sistemik düzeyde analizin önemi, analistlerin büyük uluslararası sonuçları açıklarken sistemik faktörlerin ötesine geçmelerini savunanlar tarafından bile kabul edilmiştir.⁹ Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, coğrafi bölgelerin sadece küresel uluslararası sistemin ikincil tamamlayıcıları olarak değil aynı zamanda kendi sistemleri içinde de değerlendirilebileceğini belirten bilimsel bir farkındalık ortaya çıkmıştır.¹⁰

Geniş ölçüde ele alınan bu iki tahmin – “sistem”in uluslararası ilişkilerde devlet tutumu konusundaki soruların cevaplarını bulmaya başlanacak yer olduğu ve Ortadoğu'nun bir “sistem” ya da “bölgesel alt sistem” oluşturduğu – Ortadoğu uluslararası siyaseti üzerine yapılan çalışmaların önemini vurgulamıştır. Ortadoğu vakaları hakkındaki genel hipotezleri sınamak için hiçbir Ortadoğu uzmanlığı iddiası olmayan uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin bazı çalışmaları olmuştur: John Mearsheimer konvansiyonel caydırıcılık, Stephen Walt ittifaklar, Benjamin Miller ise büyük güç krizi tutumu üzerine çalışmalar yapmışlardır¹¹. Diğer çalışmalar ise, spesifik Ortadoğu sonuçlarını açıklamak için

5 Fouad Ajami, “The End of Pan-Arabism?” *Foreign Affairs* 57, No. 2 (1978–79); ve Olivier Roy, *The Failure of Political Islam* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1994).

6 Robert Jervis, *Systems Effects* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1997), ss. 17–21.

7 Quoted in L. Carl Brown, *International Politics and the Middle East* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1984), s. 16.

8 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979).

9 Robert O. Keohane, *International Institutions and State Power* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1989), ss. 61–62; Jervis, *Systems Effects*, s. 209; ve Gideon Rose, “Domestic Realism,” *World Politics* 51, No. 1 (1998).

10 Louise Fawcett and Andrew Hurrell, eds., *Regionalism in World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1995); ve David A. Lake ve Patrick Morgan, ed., *Regional Orders: Building Security in a New World* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1997).

11 John J. Mearsheimer, *Conventional Deterrence* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983), Kısım 6; Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1987); ve Benjamin Miller, *When Opponents Cooperate: Great Power Conflict and Collaboration in World Politics* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995).

sistemik düzey değişkenlerini kullanan Ortadoğu öğrencileridir: Shibley Telhami Camp David; Ian Lustick Ortadoğu'daki büyük güç eksikliği; ve Michael Barnett Araplar arası siyaset üzerine çalışmalar yapmışlardır.¹²

Bu iki çıkarımın yaygınlığı ve bunlar üzerine yapılan çalışmalar ele alındığında Ortadoğu uluslararası sisteminin etmenlerini kesin bir şekilde tanımlamaya çalışan, bu etmenlerin meydana getirdiği intizamı araştıran ve eğer olduysa ortaya çıkan değişimleri belirten bu kitaplara gereken ilginin gösterilmemesi kafa karıştırıcıdır. Bu makale, benzer dört çalışmayı ele almaktadır, bunlar: Barnett'in Araplar arası siyasete inşacı yaklaşımı; Walt'ın aynı konudaki neo-realist yorumu, Carl Brown'ın bir Ortadoğu "diplomatik kültür" formülasyonu; ve Gamil Matar ile Ali al-Din Hilal'in Arap bölgesel sistemi açıklamasıdır.¹³ Walt ve Barnett iyi bilinen uluslararası ilişkiler araştırmacılarıdır, fakat çalışmaları bölgesel Ortadoğu uzmanları tarafından gereken ilgiyi görmemiştir. Brown, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ortadoğu bölgesel çalışmalarının kurucularından biridir. Matar ve Hilal'in kitabı ise Araplar-arası siyasetin Arapçadaki en önemli akademik incelemesi olmasının yanı sıra, Arap Dünyası üniversitelerinin tamamında popüler olan bir metindir. Son derece saygın Ortadoğu uzmanlarına ait olan bu son iki çalışma, genel teorileri sınamak için Ortadoğu'yu kullanan uluslararası ilişkiler kuramcıları tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.

Bu makale, var olan boşluğu doldurmak için verilen bir çabadır. Yukarıda sözü geçen önemli kitapların bir kritiğidir ve bu kritiğe dayalı olarak Ortadoğu uluslararası sisteminin kavramlaştırılmasına alternatif bir yol önermektedir. Bu alternatif görüş, Ortadoğu uluslararası ilişkiler analizindeki üç önemli sorunun çözülmesini amaçlamaktadır:

1. Başlıca uluslararası ilişkiler tartışmalarıyla olan bağlantı eksikliği. -Ki bu eksiklik bölgesel uzmanlar tarafından yazılmış olan ve Ortadoğu uluslararası ilişkiler siyasetini tanımlayan birçok eserde görülen kendine özgü yanılgılara yol açmaktadır.
2. Bölgedeki devletlerin etkileşimlerinde "benzersiz olanın" tanımlanmasındaki muğlaklık.
3. Çoğu bölgesel uzmanın Ortadoğu uluslararası siyasetinin son 50 yılda nasıl değiştiği konusunda benimsediği *ad hoc* düşünce tarzı.

12 Shibley Telhami, *Power and Leadership in International Bargaining: The Path to the Camp David Accords* (New York: Columbia University Press, 1990); Ian S. Lustick, "The Absence of Middle Eastern Great Powers: Political 'Backwardness' in Historical Perspective," *International Organization* 51, No. 4 (1997); ve Michael N. Barnett, *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order* (New York: Columbia University Press, 1998).

13 Barnett, *Dialogues in Arab Politics*; Walt, *Origins of Alliances*; Brown, *International Politics and the Middle East*; and Gamil Matar ve Ali al-Din Hilal [Disuqi], *al-nizam al-'iqlimi al-carabi* [The Arab regional order-Arap bölgesel düzeni] (Beirut: Dar al-MustaqbalArabi, 1983).

Ortadoğu Bölgesel Sisteminin Tanımlanması

İncelenmekte olan çalışmaların hiçbirisi Ortadoğu bölgesel sistemi sınırlarının belirlenmesi için tatmin edici bir kriter sağlamamaktadır. Walt, sistemini belirleyen devletleri temel olarak listelemektedir; İsrail ve bölge-dışı büyük güçler ön plandadır, fakat İran, Türkiye ve Kuzey Afrika devletleri önemini yitirmiştir. Barnett, Brown, Matar ve Hilal sistem üyeliği için belirgin bir yol öne sürmektedir, fakat bunu yaparken de çözdüklerinden daha fazla sorun çıkarmaktadırlar. Brown, büyük güçlere ek olarak eskiden Osmanlı İmparatorluğu kontrolü altında olan devletleri de kapsamına dâhil etmektedir çünkü sistem çalışmaları tanımı bu devletlerin miras olarak aldığı “Osmanlı siyasi kültür”ünde yer almaktadır. Bundan hareketle, Türkiye ve İsrail sistemin içindedir, fakat İran ve Fas değildir, çünkü onları da dâhil etmek “zaten geniş olarak tasarlanan kapsamın daha da büyümesine neden olacaktır.”¹⁴ Diğer iki çalışma sistem üyeliğini Arap ülkeleri ile sınırlandırmaktadır. Barnett’ın sistemi “ön planda oldukları ve bölgesel düzen tartışmalarını tanımladıkları sürece” sadece Arap Birliği’nin kurucu üyelerini (Mısır, Lübnan, Suriye, Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan) ve Filistin Kurtuluş Örgütü’nü kapsamaktadır.¹⁵ Matar ve Hilal tüm Arap devletlerine sistem tanımlarında yer vermekte ve diğer devletleri açık bir şekilde -bölgesel ya da büyük güçler- kapsamın dışında bırakmaktadır. Matar ve Hilal’in amaçları son derece normatiftir; Arap devletlerinin kendilerini “kendi aralarında bir sistem oluşturmuş” olarak kabul etmeleri gerektiğine inanırlar ve bunun zaten böyle olduğuna dair savlarını “Arap sisteminin temelini oluşturan temel etmen milliyetçiliktir” ifadesiyle dile getirdiler.¹⁶

Çatışmaları büyük ölçüde görmezden geldiği için sistem üyeliğinin oluşturulmasıyla ilgili bu esaslar hatalıdır. Raymond Aron’ın 30 yıl önce de belirttiği gibi; “birbiriyle savaş halindeki ülkelerin içinde yer almadığı bir uluslararası sistem tanımlaması yapmak anlamsızdır”¹⁷. Benzer bir yaklaşımla David Lake bölgesel güvenlik sistemini, sınır aşırı ancak bölgesel bir güvenlik dışsallığına en az bir kez maruz kalmış olan devletlerin oluşturduğu bir küme olarak tanımlamaktadır.¹⁸ Arap ülkelerinin çoğu savaşı İsrail, İran ve büyük güçler gibi Arap olmayan devletlere karşıdır. Arap olmadıkları ve Osmanlı diplomatik kültürünü paylaşmadıkları için İran’ı ve İsrail’i Ortadoğu’dan hariç tutmak bile bölgesel devletler arasındaki düzenlenmiş ilişki yapılarını ve hatta bölgesel sistemin tüm tanımlarına uyan Irak, Suriye ve Mısır gibi devletlerin dış politika tutumlarını anlamaya yardımcı olmamaktadır. Bunun farkında olan Matar ve

14 Brown, *International Politics and the Middle East*, ss. 7-11. 11. Sayfadan alıntı.

15 Barnett, *Dialogues in Arab Politics*, s. 16.

16 Matar and Hilal, *al-nizam al-'iqlimi al-carabi*, s. 57.

17 Raymond Aron, *Peace and War: A Theory of International Relations* (New York: Praeger, 1967), s. 94.

18 David Lake, “Regional Security Complexes: A Systems Approach,” in Lake and Morgan, *Regional Orders*, s. 48-49.

Hilal durumu kitaplarının girişinde “Arap sistemi, hem dünya sisteminin hem de İran ve İsrail gibi “çevresel devletlerin artan ‘ihlal’lerine maruz kalmıştır” ifadesiyle dile getirmişlerdir.¹⁹ Barnett ise benzer şekilde İsrail’i ve diğer büyük güçleri arka kapıdan gizlice konuya dâhil ederek Arap devletlerinin bu ülkelerle olan ilişkilerini, Arap siyaset gündemini oluşturan başlıca üç konunun ilk ikisi olarak tanımlamıştır.²⁰

Ortadoğu sisteminin sınırlarını belirlemek, aslında akademik bir konudan çok daha fazlasıdır. Bu çabalar, bölgedeki siyasi tartışmaların da bir parçası olmuştur ve “sistem” kavramının analitik olarak daha fazla kullanılmasına olanak sağlamıştır. 1990’ların ortalarından bu yana süregelen İsrail-Filistin barış görüşmelerindeki ilerleme ve Shimon Peres’in *The New Middle East* kitabının yayımlanması, Peres’in ekonomik açıdan bütünleşmiş bir bölge nosyonunun Ortadoğu’ya hakim olma amaçlı İsrail planları için yeni bir değişken olduğunu savunan Arap aydınlar arasında daha fazla literatürün oluşmasına olanak sağlamıştır.²¹ Aleni olarak barış sürecini savunan Arap akademisyenler bile aynı doğrultuda yazmışlardır.²²

Mustafa Mursi’nin *al-arab fi muftariq al-turuq [Dönüm noktasındaki Araplar]* adlı çalışması, “sharq awsatiyya” yani “Ortadoğuculuk” tartışmalarına ilişkin daha makul iddiaların bir temsilcisidir. “Yeni Ortadoğu”nun hem İsrail ile barış hem de daha büyük bir ekonomik iş birliği oluşturacağı fikrini reddetmemesine ve Peres’in kitabına yönelik Arap tepkilerinin fazla abartılı olduğunu kabul etmesine rağmen, bu tür bir iş birliğinin İsrail’i bölgede başrole taşıyacağını ve Arap devletlerinin baskın İsrail ekonomisine bağımlı hale geleceğini savunmaktadır. Mursi, büyük “Ortadoğu” gruplaşmalarına dönüşüm sırasında özellikle mevcut Arap kurumlarının kaldırılacak veya absorbe edilecek olması nedeniyle bu tür planların Arap milli kimliğini ciddi anlamda risk altına soktuğunu düşünmektedir.²³

Sistem üyeliği tanımının normatif yönleri bölgedeki araştırmacılar tarafından göz ardı edilmemelidir, fakat sistemik argümanlar yapılandırılırken deneysel

19 Matar and Hilal, *al-nizam al-‘iqlimi al-carabi*, ss. 52-53.

20 Barnett, *Dialogues in Arab Politics*, s. 6. Avraham Sel’ada “Arap devlet sistemini” Arap-İsrail çatışması bağlamında araştırırken aynı tuzağa düşer. Sela, *The Decline of the Arab-Israeli Conflict* (Albany: State University of New York Press, 1998).

21 Shimon Peres, *The New Middle East* (New York: Henry Holt, 1993). Barnett bu tartışmanın özeti *Dialogues in Arab Politics*’te sunmaktadır, ss. 229-231

22 Örneğin; Abd al-Muncim al-Sacid Ali, barış sürecini destekleyen Arap ve İsraili entellektüellerin kurduğu Kopenhag Grubu’nun kurucularındandır. Buna rağmen Peres’in ekonomik anlamda entegre olmuş bölge fikri hakkında iğneleyici bir analiz yazmıştır. “al-takammul al-‘iqtisadi al-carabi wa al-sharq awsatiyya [Arab economic integration and “Middle Easternism-Arap ekonomik entegrasyonu ve Ortadoğuculuk], *al-mustaqbal al-carabi* [The Arab future-Arapların Geleceği] No.214 (1996): ss. 7-16.

23 Mustafa Mursi, *al-carab fi muftariq al-turuq* [The Arabs at the crossroads-Araplar Dört yolağında] (Cairo:Maktab al-Shuruq, 1995), ss. 138-141, ss.150-160.

kaygılar arka plana atılmamalıdır. Kimlik sorunları, devletlerin dış politika kaynaklarını ne yönde harcadıklarını ve politikalarını kimlere yönelttiklerini belirlemede yardımcıdır, fakat bu tür konular dış politikalarının kapsam alanlarını pek daraltmamaktadır. Elbette ki Arap Birliği ve Körfez İşbirliği Konseyi gibi uluslararası kuruluşlara üyelik Ortadoğu’da bölgesel sistemin tanımlanması için yeterli bir temel değildir²⁴. Uluslararası tutum ve sonuçların açıklanmasında çatışma kavramı da en az bütünleşme isteği kadar önemlidir. Önemli çatışma ikillilerini göz ardı eden herhangi bir sistem üyeliği tanımı, üzerinde daha önemli analitik konuların yapılandırılması için yeterli bir temel değildir. Sonuç olarak ben, hem teorik hem de analitik açıdan pratik bir Ortadoğu bölgesel sisteminin tanımlamasını önermekteyim.

Kavramların Açıklığı: Bağımlı Değişkenler

İncelenen çalışmalar arasında açıklamak istedikleri - ittifak ve uyum tutumu - bakımından en açık olanı Walt’un çalışmasıdır. Devletlerin, tehdit oluşturan ülkelere karşı denge kurmaya mı yoksa bunları takip etmeye mi daha eğilimli olduklarını test etmek istemiştir.²⁵ Bölgede çokça görülen sürü takip (*bandwagoning*) eğilimlerinin aralarındaki farklılıkları ulus-ötesi ideolojiler ve kimlikler ile bağlantılı olarak ortaya koyan neo-realist denge teorisi için Ortadoğu çetin bir cevizdir. Eğer denge tutumu Ortadoğu’da bile hâkim durumdaysa neo-realist görüşün haklılığı ortaya çıkmış demektir.

Walt’un denge ve sürü takip (*bandwagoning*) vakalarını nasıl kodladığı konusunu eleştirilebiliriz ancak kendisi kavram tanımlarında oldukça kesin yargılara varmıştır.²⁶ Walt, bağımlı değişken konusunda yakaladığı kesinlikle kazandığını, açıklayıcı amacının genişliği nedeniyle kaybetmiştir. Diğer yazarlar, Ortadoğu devlet tutumunun daha geniş bir kategoride açıklanması amacını güderler fakat böyle yaparak bağımlı değişkenlerinin işlevselleştirilmesini ve dolayısıyla bölgesel sistem hakkında tahminlerinin test edilebilirliğini zorlaştırırlar.

Barnett, Arap siyasetindeki “*normatif bölünme (fragmentasyon)*”yi açıklamayı istemektedir.²⁷ Barnett, farklı zamanlarda Arap devletlerinin ortak Arap kimliği anlayışından (tamamen ortak olmamasına rağmen) kaynaklanan normatif ilkelere nedeniyle Batı dünyası, İsrail ve birbirleriyle olan ilişkilerinde kısıtlandığını ileri sürmektedir. Arap birlik tasarılarının başarısızlığı, Arap dış politikasının devlet çıkarları yönünden giderek daha doğrudan ve açık şekilde sorgulanma-

24 Charles Tripp, “Regional Organizations in the Arab Middle East,” in Fawcett and Hurrell, *Regionalism in World Politics*.

25 Walt, *Origins of Alliances*, s. 3.

26 Ibid., ss. 18-21.

27 Barnett, *Dialogues in Arab Politics*, ss. 49-52.

şı, İsrail ile barış ve Amerika Birleşik Devletleri ile kurulan aleni ittifak; bunların hepsi bu ortak anlayışın yıpranmasından kaynaklanmakta ve aynı zamanda yıpranmaya neden olmaktadır. Arap dünyasındaki bu hissedilir değişimler, Barnett'in açıklamaya çalıştığı “*normatif bölünme*” un en açık göstergeleridir.

Barnett, “*normatif bölünme*”yi nasıl işlevselleştirileceği konusunda oldukça açık yöntemler önermektedir. Arap birliğinde değişen tutum şekillerinin (daha az ilgi), İsrail'e karşı yürütülen politikanın (barışa yanaşmama) ve Batı dünyası güçleriyle olan açık ilişkilerin (daha fazla kabul) belirtilmesi daha kolaydır. Barnett'in sorunu, ölçmede ortaya çıkmaktadır. Her dönemde, bazı Arap devletleri Arabizmin belirttiği hâkim kuralcı anlayışları göz ardı etme eğiliminde olmuşlardır. Barnett'in büyük ölçüde yaygın olan Arabizm anlayışının Batı güçleriyle açık ilişkileri yasakladığını iddia ettiği 1950'li yıllarda Irak Bağdat Paktına katılmış, Suudi Arabistan Eisenhower Doktrini'ne destek vermiş, Lübnan ve Ürdün Amerikan ve İngiliz güçlerini ülkelerine davet etmiştir. Kaç tane istisnanın normatif fikir birliği ya da bölünmesi şeklindeki bazı dönem sınıflandırmalarına bir karşılık yaratabileceği sorusu henüz cevaplanmamıştır.

Diğer iki çalışmada ise, bağımlı değişkenlerinin işlevselleştirilmesi ve tanımlanması konusunda daha az bilinçli ve çok daha anlaşılmalıdır. Brown' a göre açıklamanın amacı “*Doğu Sorunu Oyununun Kuralları*” olarak adlandırdığı ve hem bir diplomasi stili hem de bu tür bir diplomasinin sonucu olan durumdur. Öne sürdüğü Ortadoğu diplomasisi şekli, ittifaklarda meydana gelen sık değişimleri, dış güçlerin sisteme yoğun bir şekilde müdahil olmasını, görüşmelerdeki emri vakileri, “tepkili siyaset ya da karşılıklı diplomatik saldırılar” üzerine yapılan vurguyu ve oyuncuların bakış açılarındaki “sıfır toplamlı mantalite” yaygınlığını kapsamaktadır. Brown bu diplomatik stilinin sonuçlarını “*homeostasis*” yani diğer aktörlerin karşı tepkileri yüzünden herhangi bir aktörün bölge ile ilgili isteklerini gerçekleştirmedeki yetersizliği olarak adlandırmaktadır.²⁸

Matar ve Hilal, bağımlı değişken(ler)ini tanımlamada en az kesinlik sağlayanlardır. Bağımlı değişkeni belirtirken vardıkları en yakın sonuç, Barnett'in “*normatif fragmentasyon*”u ile benzerlik gösteren sistem değiştirme kavramıdır, fakat kavram tamamen tasvir edilmemiştir:

“Sistemdeki değişim [*al-tahawwul fi al-nizam*], sistemin tamamında ya da sistem üyelerinin politikalarında meydana gelen değişim ya da değişimlerden daha fazlasını ifade etmektedir. Değişimle kastedilen, sistemde bulunan güç kapasitelerinde, esas doktrin başta olmak üzere hâkim ideoloji tarzlarında ya da güç dengesinde bir kargaşaya neden olacak şekilde ittifak biçimlerinde meydana gelen büyük değişim ve ideolojik ya da ekonomik eksenlerin değişimidir... Eğer

28 Brown, *International Politics and the Middle East*, ss. 16-18.

sistemin belli başlı etkileşimleri daha yüksek ya da daha kapsamlı bir sistemin etkileşimleri haline dönüştürülebilirse ya da dış güçler bölgesel etkileşim ağına girer ve onları azaltıp sistemin amaç sahasının dışındaki alanlara yönlendirmede başarılı olursa aynı şekilde sistem de değiştirilebilir.”²⁹

Brown’ın iddialarından ne tür diplomatik tutumların “tepkili siyaset” ya da emri vaki olarak adlandırılabilceği ve “Doğu Sorunu Oyun”unun görünüşte çelişen özelliklerle nasıl tanımlanabileceği noktalarının anlaşılması oldukça zor görünmektedir. Brown’ın *homeostatis* fikri – tek bir gücün bölge üzerinde hegemonya kazanamaması – daha kolay bir şekilde işlevselleştirilebilir, “Transformasyon” kavramı ise iyice belirsizdir. Matar ve Hilal ittifak değişimlerinin hangi durumlarda “ideolojik ya da ekonomik temelde yeni eksenlerin oluşumu” haline geldiği ya da bir ideolojinin ne zaman “majör doktrin” olduğunu belirlemede bölgesel güç dağılımındaki hangi değişimlerin “esas - *fundamental*” teşkil ettiği konusunda yeterli bilgiyi vermemektedir. Bu tür kavramların çarpıtılması imkânsızdır.

Brown, Matar ve Hilal, birkaç önemli değişkenin işlevselleştirilmesinden ziyade bağımlı değişkenlerin artırılması gibi yaygın bölgesel bir hataya düşmektedir. Etkilerin de analitik olarak en az sebepler kadar önemli olduğu ve bu sebepler gibi belirtilmeleri gerektiği noktasını göz ardı etmişlerdir. Sistemik yaklaşımlar geniş kapsamlı olabilir, ama demagojik olmamalıdır.

Bağımsız Değişkenler ve Nedensellik

Sistemik tartışmaların esası, sistemi hayata geçirenin ve meydana gelen sonuçları açıklayanın ne olduğu noktasına dayanmalıdır. Burada incelenen çalışmalar, sistemik sonuçların itici güçleri, Ortadoğu bölgesel sistemindeki bağımsız değişken(ler) ve iddia edilen bağımlı değişkenlerle ilgili nedensel bağlantılar konusunda farklılık göstermektedir.

Waltz’un ardından Walt da, anarşiyi ve çok kutupluluğu Ortadoğu’da ittifak tutumuna neden olan anahtar sistemik güçler olarak ele almaktadır.

Bu koşullar altında, her devlet varlığına ve bağımsızlığına yönelik tehditlere karşı dengeleyici ittifakları geliştirmekle yükümlüdür. Walt’a göre; mantık dışı çerçevede, Arapçılık ve İslami Dayanışma, büyük ölçüde sürü takip (*bandwagoning*) yaklaşımına sebep olmamaktadır; daha ziyade tehdit algılamasına ve dolayısıyla denge siyasetine katkıda bulunmaktadır.³⁰ Walt’un tehdit tanımını ve işlevselleştirilmesini (onun başlıca kuramsal buluşu ve daha sonra üzeri-

29 Matar and Hilal, *al-nizam al-’iglimi al-arabi*, s. 59.

30 Ibid., Kısım 5-6.

ne tartışılan bir konu) sorgulayabiliriz, ancak açıklayıcı çerçevesinin net oluşu takdire değer. Bağımsız ve bağımlı değişkenleri arasında ilişkisi net ve doğrudandır: Çok kutuplu anarşik sistem ve tehdit, o tehdide karşı denge siyasetine yol açar.

Brown'un bağımsız değişkeni de aynı derecede nettir: Osmanlı İmparatorluğu halef devletleri tarafından miras alınan "diplomatik siyasi bir kültür."³¹ Hâlbuki aktörlerin çeşitliliğinin, hem bölgesel olarak hem de dış güçler açısından, Ortadoğu uluslararası sisteminin önemli, yapıcı bir unsurunu teşkil ettiğini ve "Doğu Sorunu" olarak bilinen oyunun kurallarını da belirleyen Waltz'un yapısal unsurlarından ziyade bu ayırt edici kültür olduğunu kabul etmektedir. Denklem basittir: Osmanlı siyasi kültürü, Doğu Sorunu'nun kurallarını meydana getirmektedir.

Barnett, ikisi devamlı olmak üzere, Arap Devletleri sisteminde üç itici kuvvetten bahsetmektedir. İlk devamlı itici kuvvet olan egemenlik, Avrupa Sömürgeciliği'nden miras alınan devlet sisteminin düzenleyici ilkesidir ve Arap Birliği'nin kurucu belgelerinde saygın bir yere sahiptir.³² Egemenlik, Ortadoğu siyasetinin diğer yerlerde uluslararası siyaset olarak görünmesini sağlamaktadır. İkincisi ise; Arap liderlerinin, kendilerini örnek oluşturan tarzda baskıları görmezden gelmeye istekli kılan ve onları dış siyaset konularında halklarının taleplerine, çoğunlukla da Arabizm'in kuralcı faktörlerinin gerektirdiği taleplere duyarlı hale getiren iktidarda kalma istekleridir. Üçüncüsü de değişken olan ve Barnett'in "normatif bölünme" olarak açıklayıp üzerine düştüğü Arabizmdir.³³ Bu müşterek değer ve kimlik, 1940'lardan 1960'lara kadar Ortadoğu uluslararası siyaseti konusunda en iyi açıklamayı getirmektedir. "Temelde yatan müşterek değer ve kimliklerin etkisini kaybetmesi" bütünleştirici programların, İsrail'le barışa yönelik hareketlerin ve Batı'yla 1970'den bugüne gelen açık uyumun etkisinin yok olmasını açıklamaktadır.³⁴ Barnett'a göre, Arabizm'in değişen kavramları, Arap devletlerinin dış siyasetteki tutumunda değişikliklere yol açmaktadır.

Matar ve Hilal üç bağımsız değişken betimlemektedir: Güç ve kapasite dağılımı (bu, muhtemelen ideolojilerin nispi gücüne atıfta bulunan ve onların "değerlerin dominant düzenlemesi" olarak adlandırdığı şeyi de kapsamaktadır), siyaset modelleri ve ittifak modelleri.³⁵ Son ikisini çalışmalarındaki diğer noktalarda bağımlı değişkenler olarak görmektedirler - bu sistemik dönüşüm,

31 Barnett, *Dialogues in Arab Politics*, ss. 29-31, 239.

32 Ibid., ss. 34-37, 270.

33 Ibid., s. 50.

34 Matar and Hilal, *al-nizam al-ıqlimi al-arabi*, s. 58.

35 Ibid., ss. 60-61.

farklı siyaset türlerine ve farklı uyum eksenlerine sebep olmuştur. Arap bölgesel sistemindeki değişimi dönemselleştirmeleri, neleri sistem dönüşümünü etkileyen en önemli bağımsız değişkenler olarak gördüklerini daha iyi ortaya koymaktadır. 1950'lerin ortasındaki sistem dönüşümlerini, sömürgecilik karşıtlığının sona erdiği ve Nasırcı ve Baasçı Pan-Arabizm'in başladığı; 1970'lerin başında olanları, petrol devriminin gerçekleştiği, Pan-Arabizm'in etkisinin azaldığı ve Amerika'nın bölgeye ilgi göstermeye başladığı; 1970'lerin sonundan itibaren olanları da devlet çıkarlarının ön planda tutulduğu diplomasi'nin sağladığı ve İslami hareketlerin tırmanışa geçtiği dönemler olarak görmektedirler.³⁶ Hem güç dağılımında hem de (belirli bir devlet veya sistem tarafından esir alındığında kendi içinde bir güç kaynağı haline gelen) sistemin baskın ideolojisindeki değişiklikler, sistemde değişiklik meydana getirmektedir. Matar ve Hilal'e göre, açıklayıcı denklem diğer yazarlara göre daha belirsizdir: Güç dağılımı + ideolojik değişim + dışarıdan güç müdahalesi = sistem dönüşümü. Ancak, sistem dönüşümü için bu üç bağımsız değişkenin hiçbiri gerekli ve içlerinden hiçbiri yeterli değildir.

Tüm bu çalışmalar, bağımsız değişkenlerin işlevselleştirilmesinde ve bağımlı değişkenlerle nedensel bağlar kurulmasında sorunlar yaratmaktadır. Walt'a göre zorluk, devletlerin tehditler arasında hangisine öncelik verdiğini saptamada yatmaktadır. Walt, dört olası tehdit nedeni sıralamaktadır: Toplam güç, coğrafi yakınlık, saldırı gücü ve saldırgan niyetler.³⁷ Ancak Ortadoğu ülkeleri gibi çok kutuplu bir sistem içerisinde, herhangi bir zamanda farklı ülkelerden, farklı çeşitte tehditler gelebileceğinin farkına varmakta başarısız olmaktadır. Walt'ın belirli bir tehdidin dengelenmesi olarak tanımladığı şey, başka bir tehdit oluşturan unsurun tarafına geçmek olarak da algılanabilir. Örneğin, 1980 yılında Suudi Arabistan İran'a karşı Irak'la müttefik olduğunda, (Walt'un belirttiği üzere) İran'ın devrimci ideolojik tehdidini mi dengeliyordu yoksa Körfez'in baskın askeri gücü olarak ortaya çıkmış gibi görünen Irak'ın yanına mı kayıyordu? Benzer biçimde, Ürdün'ün 1967 yılında İsrail'e karşı Arap İttifakı'na katılması, İsrail'in oluşturduğu askeri tehdidi dengelemek miydi yoksa (Walt'un tercihi olan) siyasi bakımdan baskın olan Mısır'ın yanına katılma mıydı? Walt, tehdit hâkimiyetini saptamak için gereken ölçütleri temin etmekte başarısızlığa uğrayarak, ittifak seçme tutumunu belirlemede "tehdit" in bağımsız bir değişken olarak faydasını sorgulamaktadır. Çok farklı tehdit unsurlarını tek bir tanıma indirgeyen Walt, çoktan bir cimrilik arayışına girmiştir.

Brown, Osmanlı diplomatik kültürü ve "Doğu Sorunu" oyununun kuralları arasındaki bağ konusunda nettir, ancak onun kültür kavramının özüne girersek

36 Walt, *Origins of Alliances*, ss. 21-26.

37 Barnett, *Dialogues in Arab Politics*, s. 162.

bu, Osmanlı diplomatik kültürünün nasıl “kültürel” olduğu konusunda şüpheler doğmaktadır. Çok kutupluluk, Ortadoğu uluslararası siyasetinde pek de kültürel bir unsur değildir. Büyük güçlerin bölgeye zorla girmeleri, bölgesel kültürel normlardan daha çok – petrole erişim olsun, Hindistan’a giden yollarda bulunsun – büyük güç çıkarlarıyla yönetilmektedir. Bölgedeki (şüphesiz geçici olan) büyük kuvvetler arasındaki jeo-stratejik rekabetin sona ermesi, Soğuk Savaş’ın bitimiyle, Ortadoğu’daki bölgesel siyaseti değiştirdi mi? Eğer öyleyse, bu değişiklik bölgedeki kültürel bir değişiklikten değil; gücün küresel dağılımındaki değişiklikten kaynaklanmaktadır. Eğer kültürün kategori olarak herhangi bir geçerliliği olması gerekiyorsa; diğer, daha materyalist düşüncelerin bir özeti olmaktan öteye gitmelidir. Brown, “Osmanlı diplomatik kültür”ünü diğer, daha genelleştirilebilir değişkenlerden farklı biçimde oluşturmada başarısızlığa uğramaktadır. Yakından incelendiğinde, onun kültür kavramı çok daha az “kültürel” görünmektedir.

Matar ve Hilal, yalnızca nedensel tezlerinin ne olduğunu ortaya koymayı güçleştirerek, bağımsız ve bağımlı değişkenlerini bir araya getirme eğilimindedirler. Eğer açıklayıcı sistemlerinde, ideolojiye öncelik verselerdi, bazı önemli ayrımlar yapmaları gerekirdi. Öncelikle, fikirleri daha materyalist güç anlayışlarından ayırmalı ya da en azından fikirlerin gücüyle silahların ve paranın gücü arasındaki ilişkiyi açıkça belirtmeliydiler. İkinci olarak, fikirlerin gücünün karar verme yetkisine sahip olanlarda mükâfatlara ve kısıtlamalara dönüştüğünü göstermelidirler. Bu gibi mükâfatlar ve kısıtlamalar yaratmada paranın ve silahların rolü ortadadır. Fikirler, dış siyaset karar verme sürecinde, liderlik tahminlerinde önemli olabilir, ancak Matar ve Hilal bu önem hakkında net bir görüş sunmamaktadırlar.

Barnett’in nedensel açıklaması diğer yazarların karşı karşıya kaldıkları güçlüklerle mahal vermemektedir. Walt’un aksine, Barnett Arabizm’in maddi güç, düşünsel güç ve niyetleri bir araya getiren geniş kapsamlı bir kategori olmadığı konusunda açıktır. Brown’un aksine, farklı bir Ortadoğu kültürel özelliğiyle spesifik bir güç dağılımını birbirine karıştırmamaktadır. Matar ve Hilal’in aksine, fikirlerin gücü ve siyasi sonuçlar arasındaki bağlantıyı kesin olarak aydınlığa kavuşturmaktadır: Arap liderler iktidarda kalmak istemektedirler ve dolayısıyla Arabizm konusundaki zamanla çıkarları değişen halk yatıştırılmalıdır. Bununla birlikte, bu kimlik ve fikirler üzerine yoğunlaşmada Barnett; normlar, siyaset yapanlar için ne zaman önem taşır ve bu normlar nasıl değişir şeklindeki önemli soruları irdeliyor.

Barnett, farklı dönemlerde Arabizm istihbaratının normatif kısıtlamalarını ihlal eden devlet eylemi nedenini açıklamakta zorluk çekiyor. 1950’lerde bazı Arap devletleri, (daha önceden belirtildiği gibi) Batılı güçlerle açık bir biçimde ittifak

kurmuşken, Barnett bu tarz tutumların karşısındaki normların güçlü olduğunu öne sürüyor. Barnett'ın 1960'ların ortasına dayandırdığı³⁸ ve Arap birliğinin zayıfladığını öne süren normdan sonra Mısır, Suriye ve Libya 1971'de bir birlik programı oluşturduklarını beyan etmişler, aynıını Mısır ve Libya 1973'te, Suriye ve Irak ta 1978'de yapmışlardır. Irak, 1990 yılındaki Kuveyt istilasını da birlikçi temellere dayandırmıştır. Bahsedilen bu planlardan hiçbiri verimli olmamıştır ama aynı şekilde birlik normunun çok daha güçlü olduğu dönemde, 1940 ve 1950 yıllarındaki Haşimi ve 1963 yılındaki Mısır-Suriye-Irak birlik planları da başarılı olmamıştır. Sedat İsrail'le barış yapmıştır hâlbuki buna karşı olan normlar neredeyse tüm Arap devletinin Mısır'a karşı seferber olmasına yol açacak kadar güçlüdür. Barnett, tüm bu anormalliklerin farkındadır ve bunları siyasi olarak varlığını sürdürme yolundaki rejim çıkarları olarak açıklamaktadır. Aynı şekilde, başka örneklerde de Arabizm normlarının devlet siyaseti haline gelmesini de bu siyasi olarak varlığını sürdürme yolundaki rejim çıkarlarından kaynaklandığını açıklamaktadır.³⁹ Barnett'in bakış açısına göre, devletlerin Arabizm normlarıyla ne zaman kısıtlanacağı ve ne zaman bu normları görmezden gelecekleri belli değildir.

Barnett'a göre, Arabizm normlarını kavramadaki değişiklikler; Arap devletlerinin birlik, İsrail ve Batı gibi dış siyaset konularındaki değişiklikleri açıklamaktadır. O, bu değişiklikleri iki nedensel mekanizmaya dayandırarak dile getirir. İlki, Arap devletlerinin kendi tutumlarıdır. Arap birlik planlarının başarısızlığı, devlet çıkarının Arap yükümlülüğünün üstünde olduğuna dair iddialar, İsrail ve Batı'yla ilişkiler – bu Arabizm normlarına yönelik ihlaller, normun kendisini değiştirmiştir: “Arap liderlerinin Arap siyaseti oyununu nasıl oynadıkları geniş çapta gözlemlenmiş bir dağılmaya sebep olmuştur.”⁴⁰ Barnett, kurduğu şu döngüsellikten çok emindir; yapıcı yaklaşım inançların eylemlerini, eylemler de etkileşimli biçimde inançları doğurur⁴¹. Bu, bir dereceye kadar sağduyudur. Ancak, her şeyin diğer her şeyi etkilediği gerçeği, çarpıtılabilecek ve dolayısıyla da test edilebilecek nedensel silsileler oluşturma sorununu çözmektedir ya da bir normla yasaklanan eylemlerin yalnızca meydana gelmeyerek aynı zamanda o normu nasıl değiştirdiğini de açıklamamaktadır.

Barnett'ın Arabizm normundaki değişiklikleri açıklamada kullandığı ikinci nedensel mekanizma kamuoyudur. Liderlerin Arabizm'in normlarını içselleştir-

38 Ibid., s. 9.

39 Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt, and Peter Katzenstein, “Norms, Identity, and Culture in National Security,” in Peter Katzenstein, ed., *The Culture of National Security* (New York: Columbia University Press, 1997), ss. 53, 63-64.

40 Ibid., ss. 44-45.

41 Ibid., s. 162.

miş ⁴²olabileceklerini kabul ederken, Arap liderlerinin gücü muhafaza etmekle ilgilenen siyasi girişimciler olduklarını ve bu yüzden de kamuoyuna karşı oldukça hassas olduklarını varsaymaktadır. Arabizm'in liderlerin tutumları üzerinde oluşturduğu kısıtlamalar; isyanlar, darbeler, gösteriler ve iktidar rejimlerine karşı hoşnutsuzluktan kaynaklanan diğer manifestolar yoluyla somutlaşmaktadır. ⁴³Bu yüzden, Arap halklarının Arabizm'i anlayış biçimleri değişirken, devlet tutumu üzerindeki kısıtlamalar zayıflamaktadır. Barnett, 1960'ların ortalarından beri süregelen Arap birliği çabaları yolundaki düşüşü açıklarken, "Arap toplumlarının, birlik konusundaki bu aşamalı konuşmalardan ve faydasız kararlardan bıkmış bulunduğunu" dile getirmektedir.⁴⁴ Sedat, Camp David'a gidebilmiştir çünkü "Mısır toplumu, Arap siyaseti konusunda daha Mısır merkezli bir bakış açısına kaymaktadır."⁴⁵ Barnett'in Arap halklarının değişmiş olan mizacı konusundaki değerlendirmesi, diğer bölgesel uzmanlarınınkini çağırıştırılmaktadır ve ben bunun temelde doğru olduğunu düşünüyorum.⁴⁶ Bu hala yalnızca ileri sürülmüş ancak kanıtlanmamış durumdadır. Arap kamuoyunu örneklemedeki güçlükler göz korkutucu niteliktedir, ancak Arabizm'in değişen kamu algılamaları, Barnett için olduğu üzere açıklayıcı bir yük taşırsa, o zaman bu algılamaları araştırmaya ve bu Arabizm'in değişen kamu algılamaları olgusunu kanıtlamaya daha fazla özen gösterilmelidir.

Eğer Var İse, Ortadoğu'yu Şahsına Münhasır Kılan Şey Nedir?

Hem Barnett'a hem de Matar ve Hilal'e göre, bu soruya verilecek cevap açıktır: Arabizm. Ortadoğu devlet sistemi düzenleyici ilkesi olan egemenliğe karşı bu uluslar ötesi ideolojik gözdağı, bölgenin uluslararası siyasetiyle ilgili tek ve bir dereceye kadar aynı olmayan birçok noktaya açıklık getirmektedir. Matar ve Hilal, Arabizm'i Arap sisteminin en önemli tutumsal karakteristiği olduğunu ileri sürdükleri şeye dayandırmaktalar: Bir grubun bir başka grubun içişlerine müdahale edebilmesindeki rahatlık, ki bunun nedeni;

"Coğrafi sınırlar boyunca uzanan aile ve kabile bağları, milliyetçi ve birlikçi teşvikin varlığı ve devlete olan bağlılık duygularının zayıflığından kaynaklanan; Arap sisteminde yeni bir fenomen olan ve Arap milliyetçilerinin bakış açısına göre sömürgeci dönemin mirası olarak görülen ve aslında kısa zaman öncesine kadar var olmuş olan politik sınırlara duyulan saygı eksikliğidir."⁴⁷

42 Ibid., s. 198.

43 Örnek için bkz. Fouad Ajami, *The Dream Palace of the Arabs* (New York: Pantheon Books, 1998); ve İbrahim Karawan, "Arab Dilemmas in the 1990's: Breaking Taboos and Searching for Signposts," *Middle East Journal* 48, No. 3 (1994).

44 Matar and Hilal, *al-nizam al-'iqlimi al-arabi*, s. 62.

45 Barnett, *Dialogues in Arab Politics*, s. 239.

46 Ibid., ss. 27-29.

47 Ibid., s. 20-23, 256-258; ve Matar & Hilal, *al-nizam al-'iqlimi al-arabi*, ss. 60-61.

Matar ve Hilal, Ortadoğu uluslararası ilişkilerinin bu özel karakteristiğinin sistemik sonuçlarını geliştirmede başarısız olmaktadır. İdeolojik faktörleri; bölgesel güç dağılımında fazladan bir kaynak olarak görerek, onları genel güç başlığı altında toplamaktadırlar. Ulus-ötesi bir albeniyi bünyesinde bulundurmak, büyük bir orduya ya da dolup taşan bir hazineye sahip olmak gibidir; bir liderin kendi istediğini yapmasına yardımcı olur. Arabizm, indirgemeci (tıpkı bir aktörün olabileceği gibi) bir niteliktir. Matar ve Hilal, Ortadoğu uluslararası siyaset bağlamını oluşturmada, ideolojiye sistemik bir faktör olarak hakkını vermekte başarısızlığa uğramaktadır. Barnett bu hatayı düzeltmektedir. Ona göre, Arabizm ve egemenlik Arap devletler sistemini kurmada aynı derecede önem teşkil etmektedir.⁴⁸ Arabizm'in normatif kısıtlamaları, realizmle açıklanamayan ve diğer bölgesel sistemlerle karşılaştırıldığında eşi olmayan bir Arap devlet tutumunu açıklamaktadır: Arap devletlerinde birlik ve çatışmanın gerçekliğine yapılan çağdaş vurgu (kısa süre öncesine kadar) ve İsrail'i sistemin meşru bir üyesi ve olası bir ittifak ortağı olarak görmedeki isteksizlikleri, diğer devletlerin içişlerine müdahaleye zemin hazırlamaktadır.⁴⁹

Arabizm'in sistemin zaman içindeki değişiminde oynadığı merkezi rol hem Barnett hem de Matar ve Hilal'in bölgesel sistem anlayışlarında açıkça ortaya konmuştur. Her ikisi de sistemik değişikliği göze çarpan değişikliklerle ve Ortadoğu Oyununun oyuncuları tarafından Arabizm'in yorumlanmasıyla belirtmektedir.⁵⁰ Barnett'a göre, Arabizm kapsamındaki değişiklikler, bölgedeki sistemik değişimin tek faktörüdür. Matar ve Hilal, güç dağılımındaki kaymaların sistemik değişikliğe katkıda bulunduğunu kabul etmektedirler ancak Arap siyasetinin gidişatına dair değerlendirmelerinde birinciliği ideolojik değişime vermektedirler.

Walt, Ortadoğu bölgesel sistemine özgü hiçbir şey olmadığına vurgu yapar. Bölgedeki ittifak tutumunun diğer alanlardakilerden farklı olduğunu düşündürecek nedenler bulunmasına rağmen, aslında Ortadoğu devletleri, sürüyü takip (*bandwagoning*) yerine dengeledikleri neo-realist hipotezlere bağlıdır. Walt, Arabizm'in Ortadoğu ittifak tutumunda bir rol oynadığını ancak bölücülüğe, dengeleyici yatkinlikleri pekiştirmeye yol açan bir unsur olarak bunu yaptığını keşfetmiştir.⁵¹ İdeolojiyi "saldırgan niyetlerin" bir işareti olarak genel tehdit başlığı altına sokmaktadır. İdeolojik engellerin, neo-realist bir araştırmacının oluştuğunu görmeyi umacağı pek çok ittifakı engellediğini kabul etmektedir. Bu ittifaklar, güçlü Arap devletlerine karşı İsrail ve güçsüz Arap devletleri

48 Walt, *Origins of Alliances*, s. 216.

49 Ibid., s. 205.

50 Ibid., s. 215.

51 Walt'la ilgili bu kritik Barnett tarafından yapılmıştır. "Identity and Alliances in the Middle East," in Katzenstein, *Culture of National Security*.

arasındaki açık ittifaklar gibi ittifaklardır.⁵² Ancak, Walt çok ciddi bir istisna olan 1967 Savaşı gibi istisnalarda olduğu gibi, bu tarz İsrail karşıtı dayanışmanın çok nadir olarak sembolik hareketlerden daha fazlasını gerektirdiğini ileri sürüyor.⁵³

Bu tarz kuraldışı sonuçlar, bir neo-realistin perspektifinden, Walt tarafından gösterilen ilgiyi pek görmüyor çünkü Walt, ideolojiye verdiği önemi, ideolojik benzerliğin uyuşmaya sebep olduğu yönündeki önermeyle sınırlıyor. İdeoloji kavramını böyle dar biçimde anlama, onun Barnett ve Matar ve Hilal tarafından tanımlanmış yegâne unsuru – transnasyonal ideolojik saptamaların devlet sistemindeki egemenliğe meydan okuması – fark etme yeteneğini kısıtlamaktadır. Ortadoğu'nun dünyanın diğer yerlerindeki gibi aynı neo-realist kurallar altında işlediğini göstermeye çalışırken, Walt Ortadoğu bölgesel sisteminin önemli bir temel unsurunu gözden kaçırmaktadır.

Brown ise madalyonun tam ters yüzünü gösteriyor. Ortadoğu uluslararası ilişkilerinin yalnızca Osmanlı diplomatik kültüründen gelen bir dizi kuralla yönetildiğini iddia ederken Brown, bu kuralların çoğunun sadece güç teorisi dengesine dair yeniden belirlemeler olduğu gerçeğini gözden kaçırıyor. Dolayısıyla, onun benzersiz, kültürel olarak belirlenmiş sonuçlar olarak tanımladığı, basitçe çok kutupluluğun şekillendirdiği anarşik bir sistemin doğal çalışma şekli olarak açıklanabilir. Bunu açıklamak için iki örnek yeterlidir. Brown'a göre, Ortadoğu Oyununun ilk kuralı "ittifak modellerinin değiştirilmesidir".⁵⁴ Aslında bu durum hiç de Ortadoğu'ya özgü değildir. Avrupa klasik güç diplomasisi dengesi döneminin değişen ittifakları modern Ortadoğu'dakileri aratmayacak kadar hızlıdır. Brown, Doğu Sorunu Oyununun işleyişinin ürünü olarak "*homeostatis*"in yani ister bir dış güç ister bölgesel güç olsun tek bir aktörün kendi iradesini empoze etme ve yeni büyük hedefler belirleme kudretine nadiren sahip olması durumunun oluştuğunu vurgulamaktadır.⁵⁵ Güç teorileri dengesi, gücün iki ya da çok kutuplu olarak paylaşıldığı her ortamda, *homeostatis*'in sağlanacağını öngörür. Hegemonyayı gerçekleştirme teşebbüsleri otomatik olarak olmasa da, doğal olarak sistemin diğer üyeleri arasında oluşturulmuş ittifaklar tarafından sekteye uğratılmaktadır. Cemal Abdül Nasır, Ayetullah Humeyni ve Saddam Hüseyin Doğu Sorunu'nda bu gerçeği keşfetmiş olsalardı, XIV. Louis, Napolyon ve Hitler bunun Avrupa'da da eşit derecede doğru olduğunu görürlerdi.

Avrupa Sömürgeciliği'nden miras kalmış egemen devlet sistemine yönelik güçlü, ulus-ötesi ideolojik tehditlerin varlığı, Ortadoğu bölgesel sistemi-

52 Brown, *International Politics and the Middle East*, s. 16.

53 Ibid., s. 17.

ni diğer bölgesel sistemlerden ayırmaktadır. Barnett ve Matar ve Hilal, bunu yalnızca Arabizm'le sınırlamakta yanılıysalar da, bu noktaya vurgu yapmakta haklıdır. İslami, siyasi ideolojiler önemli bir rol oynamaktadır. Bu zorluklar yalnızca var olan devletlerin bütünlüğüne yönelik değildir. Etnik gerçekliklere uygun düşmeyen aykırı iç siyasetler, Asya ve Afrika'daki çoğu bölgesel sistemi karakterize etmektedir. Bu tarz zorluklar Ortadoğu'da devlet sisteminin düzenleyici esasları haline gelmiştir.

Ortadoğu Uluslararası Siyasetine Sistemik Yaklaşımlar: Alternatif Bir Çerçeve

Sistem Tanımı

Coğrafya, kendi kendini kimliklendirme ve ortak sosyo-tarihi geçmiş, bölgesel bir sistemi betimlemede önemli unsurlardır.

Bunların her birinin önem kazanması ilgili devletlerarasında ortak bir gündem oluşturmak için maddi kaynakların taahhüdüyle birlikte sürekli ve kalıcı bir katılım sağlanmasını da gerektirmektedir. Bu şartlar oluştuğu sürece her birinin önemi daha da artacaktır. Bu kriter, katılımcılar için değerli olduğu sürece hem ihtilafa ve hem de müşterek bir etkileşime neden olur. Diplomatik çabaların yoğunluğu ve liderlerin ilgisi gibi olguları sayısal terimlerle ele almak kolay olmadığından bu kriterleri ölçmek zor olsa da, kavramın kendisi tamamen subjektif değildir. Tarihi kayıtların detaylı incelenmesi işe yarayacak ayrımlara ve sistemde bulunanların, çevresindekilerin, sistemin dışındakilerin ve dışarıda bulunma sebeplerinin tutarlı bir yansımaya neden olabilir.⁵⁴

Arap- İsrail meselesini, Arap bütünlüğünü ve işbirliği programlarını, İslam'ın siyasete yönelik içerikleri hakkında uluslararası ideolojik- siyasi ihtilaflarını ve Arap/Basra Körfezindeki güvenlik meselelerini kapsayan asgari düzeyde ortak bir gündem oluşturarak II. Dünya Savaşı'ndan bu yana geçen süreç içinde Ortadoğu'daki bölgesel sistemin içinde yer alan üyeleri tanımlamak nispeten daha kolay olacaktır. Bu üyeler Mısır'dan Irak'a uzanan doğu Arap Devletleri (Filistin'i de kapsayarak), İsrail, İran, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği (1991'e kadar) ve sonrasında Rusya, İngiltere (1971'e kadar hatta daha uzunca bir süre) ve Fransa'dır (Sürecin sonundan ziyade başlangıcında yer almıştır). Ortadoğu uluslararası sistemik yaklaşımını geliştirmeye yönelik ilk akademik girişimlerde bulunan kişiler arasından Leonard Binder da aynı bölgesel devletleri sistemin üyeleri olarak listelemektedir.⁵⁵

54 Sistem üyeliğinin etkileşimlerin yoğunluk ve önemini baz alarak belirleme fikrini ortaya atan Hedley Bull'dur. *The Anarchical Society* (New York:Columbia University Press, 1977), p. 10; and by Barry Buzan, *People, States, and Fear* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1991), Kısım 5.

55 Leonard Binder, "The Middle East as a Subordinate International System," *World Politics* 10, No. 3 (1958).

Bu tanım, nitelik ve açıklama gerektirmektedir. Bölgesel siyasetin önemli kısmını kavrarken, bölgesel gündemdeki İslamcı siyasi-ideolojik meselelerin ve Arap milliyetçiliği konusunun müdahil edilmesi çözümsel açıdan faydasız olacak kadar büyük bir sistem oluşturma riskini taşımaktadır. İslamcı konular kendilerini niteler durumda olsa idi, sistemin Fas'tan Endonezya'ya doğru yönelmesi gerekirdi. Arabizm meseleleri başlı başına bir tanımlama olsaydı önemli aktörler saf dışı kalacaktı ve marjinal aktörler (Somali ve Moritanya) müdahil olacaktı. Kimlik tartışmalarının; coğrafya ile sınırlı ve birbiriyle çatışan bu üç konuyu (Arap-İsrail çatışması, Körfez güvenliği, Arap Birliği planları) ne kadar etkilediğine ağırlık vererek, Ortadoğu sistemi idare edilebilir boyutta tutulabilir. Kuzey Afrika Arap Devletleri, muhakkak ki bu konular üzerine eğilmektedir, fakat bu meseleler için hatırı sayılır miktarda ancak aralıklarla maddi kaynak ayırabilmektedirler. Devletler, bu meseleleri, münferit ve bölgesel bir sistem olarak görmektedirler. Afganistan, Pakistan ve bağımsızlığına yeni kavuşmuş Orta Asya devletleri de bu mevzularda arada sırada müdahil olmakta ve nadiren kaynak ayırabilmektedirler.

Sistem üyeliği devlet kurumuna bağlı olduğundan üyeler listesi değişebilir. İngiltere ve Fransa bölgesel meselelerde 1950'lerde olduğundan daha az yer almaktadır. Bugün Rusya, bu meselelere karşı Sovyet Birliği'ne nazaran daha az müdahil olmaktadır. Türkiye, 1970'ler süresince bölgeye yönelik olarak müdahil olmama politikası gütmüştür. Ancak 1980'lerden beri Türkiye, Fırat sorunu, Kürt sorunundan kaynaklanan sınır ötesi konular, İran-Irak ve Körfez Savaşları ve İsrail ile askeri düzeyde yeni işbirliği konularında yönelerek politikasını Ortadoğu üzerine yoğunlaştırmış ve bölgeye hatırı sayılır miktarda kaynak ayırmaya başlamıştır. Kuzey Afrika rejimleri, İslamcı grupların şiddetli bölgesel muhalefetine maruz kalmaya devam ederlerse, ya bölgedeki İslamcılar zayıflatmak için İran'a karşı çıkararak ya da Arap-İsrail çatışması konusunda aktif rol alarak Ortadoğu gündemine hâkim olan konularda daha müdahil olmaları yönelebilirler.

Sistemin Açıklanması

Burada tahlil edilen her bir çalışma Ortadoğu uluslararası siyasetine sistemik yaklaşım geliştirmeye yardımcı olmuştur. Walt'un kavramsal açıklığı ve aşırı tutumlu hipotezleri, bölgesel uluslararası siyaseti açıklamaya yönelik diğer sistemik düzeyde girişimler için bir örnek teşkil etmektedir. Walt, Ortadoğu detayları içine gömülmüş bu hipotezleri hatırlatarak, bölgeler arası teorilerinde ve uluslararası ilişkiler tezlerinde geniş çaplı tartışmalara bağlı cevapları araştırmayı hedeflemiştir. Brown, yüzyıllara yayılan ve bölgedeki dış güçlerin merkez rolünü öne çıkaran Ortadoğu uluslararası ilişkilerindeki sürekliliğe dikkat çekmiştir. Barnett ve Matar ve Hilal, sistemik düzeydeki açıklamaların bölgesel siyasetteki önemli değişikliklerin nedeninin aydınlatılabilir olmasını

ve Ortadoğu uluslararası siyasetini anlamak için uluslararası ideolojilerin asıl önemini öne çıkarabilir nitelikte olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Fakat hiçbir bölgenin devletlerarası sistemik düzeyde analizi için yeterli nitelikte bir taslak ortaya koymamaktadır.

Böylesi bir taslak, sistemik düzeyde dört değişkeni birleştirmeyi gerektirmektedir. İlk olarak, Ortadoğu'daki anarşinin tabiatı, bölgesel sistemin anayasal prensibidir. Hem Arabizm hem de İslam, bölgedeki uluslararası siyasetin tekrar düzenlenmesi ve bölgenin hukuken eşit konumdaki devletlerin anarşik usullü sistemden, alt ve üst birimlerin ortak bir taahhüt ve Arabizm ve/veya İslam anlayışı çerçevesinde birleştiği, hiyerarşik bir sisteme dönüştürülmesini sağlayacak uygulamaları önermektedir. İşte Avrupa sömürgeciliğinin mirası olan egemen devlet sisteminin son derece organize prensiplerine karşı bu bahsedilen ideolojik meydan okuma, aslında Ortadoğu'daki istikrarsızlık ve bölünmenin ana nedenidir ve Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasından bu yana bölgenin devletlerarası politikalarını belirleyen ana etmen olmuştur. Bölgedeki çatışmaların çoğu (Arap-İsrail anlaşmazlığı, Araplar arası huzursuzluk, Arap-İran sorunu gibi) ancak güçlü yerel liderlerin çıkarlarını yükseltmek için milletlerarası platformlara başvurmalarının gerektiren teşvikler bağlamında anlaşılabilir.

Neo-realist teorinin kabul ettiği gibi “belirli” olmasından ziyade, Ortadoğu bölgesel sisteminin esas ilkesi tartışmaya açık bir kavramdır.⁵⁶ Bu tartışma bölgesel devlet tutumlarındaki önemli değişiklikleri açıklamaya yardımcı olabilir. Pan-Arabizm’ in etkisini yitirmesi Arap-İsrail barışına yönelik hareketlere şüphesiz ki katkıda bulunmuştur.⁵⁷ Uluslararası İslamcı politikaların yükselişe geçmesi İran-Irak savaşını ve İran Devrimi’nden bu yana bölgedeki ittifak yönelimini genel anlamda açıklamaya yardımcı olmuştur. Ayrıca, bu yükseliş sistemik düzeyde egemenlik normlarına itirazdır. Bu, Ortadoğu uluslararası ilişkilerini, sınırlarını Avrupa sömürgeciliğinden miras alan diğer Asya ve Afrika bölgelerinden farklı kılan, egemenlik normlarına karşı sistemik düzeyde bir meydan okumadır. “Etnik çatışma” Asya ve Afrika’da büyük ölçüde ulus içiyken, Ortadoğu’da uluslararasıdır.

Egemen devlet sistemine yönelik bu ideolojik-siyasi meydan okumanın sonuçları, Ortadoğu uluslararası ilişkilerinin daha az çalışılmış diğer bir yönünü oluşturmaktadır. Arap-Haşimi birliği iddiaları⁵⁸, 1950’ler ve 1960’lardaki Arap

56 Teorik bir tartışma için bkz Buzan, *People, States, and Fear*, Kısım 4.

57 Sela, *Decline of the Arab-Israeli Conflict*.

58 Yehoshua Porath, *In Search of Arab Unity, 1930-1945* (London: Frank Cass, 1986).

Soğuk Savaşları⁵⁹ ve İslami dirilişin bölgenin uluslararası ilişkileri üzerine etkileri⁶⁰ hakkında yazılmış çok sayıda kaliteli araştırma mevcuttur. Fakat ideolojiyi bölgenin uluslararası ilişkiler anlayışıyla ele almak için daha çok çaba sarf etmemiz gerekmektedir.⁶¹ Savaşlar, ittifak kararları, ekonomik işbirliği ya da rekabet ve bölge dışı bağlantıların şimdikinden daha iyi anlaşılabilmesi için sistemin temel organizasyon prensiplerine ilişkin ihtilafların liderleri ne şekilde etkilediğine göz atmak gerekecektir. Bu da Ortadoğu uluslararası ilişkiler uzmanlarının güvenlik konularında yeni kültürel bilgi kaynaklarının gelişmesine yardımcı olmalarıyla ve gösterecekleri azimle gerçekleşecektir.⁶²

İkinci sistemik faktör ise bölgedeki güç dağılımıdır. Bölgesel çok kutupluluk, Ortadoğu'da merkezi ve sistemik bir devamlılık etmeni olarak görülmelidir. Yani bölgesel çok kutupluluk; Arap birliği çabalarının sonuçsuz kalmasını, "Batı sömürgeciliği" tarafından oluşturulan birçok "yapay devlet" in istikrarını ve bölgesel müttefiklerin tavırlarını dengeleme eğilimlerini yeterince açıklayabilmelidir. Bu husus, bizim Ortadoğu uluslararası siyasetini anlamamız için Walt'un yaptığı katkıların bir sonucudur. En fazla sorun teşkil eden konu ise gücün küresel dağılımının bölgesel sonuçları nasıl etkilediği konusudur.⁶³ Amerikan ve Sovyet arşivlerinin açılması bölgede Soğuk Savaş'ın ilk yılları hakkında tekrar inceleme yapılabileceği umutlarını doğursa da, küresel iki kutupluluğun sonuçlarının Ortadoğu'da bıraktığı izleri incelemek için kuramsal ve uzun süreli bir çaba da gösterilmemiştir. Benjamin Miller, bölgedeki dış güçler incelemesiyle konuya enteresan bir giriş yapmıştır. Aynı şekilde Martin Malin'in, bölgedeki devletlerin uluslararası sistemden kaynak aktarmak için iki kutupluluğu nasıl kullandıklarını inceleyen bir çalışması vardır. Ancak daha çok araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁴

59 Malcolm Kerr, *The Arab Cold War* (New York: Oxford University Press, 1970); Patrick Seale, *The Struggle for Syria* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1986); and Bruce Maddy-Weitzman, *The Crystallization of the Arab State System, 1945-1954* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1993).

60 James Piscatori, *Islam in a World of Nation-States* (New York: Cambridge University Press, 1986); R. K. Ramazani, *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East* (Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1986); John L. Esposito, ed., *The Iranian Revolution: Its Global Impact* (Miami: Florida International University Press, 1990); and Dale F. Eickelman, "Trans-state Islam and Security," in Susanne Hoeber Rudolph and James Piscatori, ed., *Transnational Religion and Fading States* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1997).

61 Burada ele alınan kitabının yanı sıra bkz. Michael N. Barnett, "Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in the Arab States System," *International Organization* 49, No. 3 (1995); Michael N. Barnett, "Institutions, Roles, and Disorder: The Case of the Arab States System," *International Studies Quarterly* 37, No. 3 (September 1993).

62 Barnett, "Identity and Alliances in the Middle East."

63 Örnek için bkz. Fawaz A. Gerges, *The Superpowers and the Middle East: Regional and International Politics, 1955-1967* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1994).

64 Miller, *When Opponents Cooperate*; and Martin Malin, "Entrepreneurial Statecraft: Egypt and the Superpowers, 1952-1967," Ph.D. dissertation, Columbia University, 1995.

Ortadoğu'nun sistemik düzeyde tahliline dâhil edilmesi gereken üçüncü değişken ise sistemi oluşturan birimlerde devlet-toplum ilişkilerinin doğasının analizidir. Manda yönetimi altındaki Filistin'deki Yahudi Birliği (*Yishuv*) de dâhil olmak üzere Doğu Arabistan'da Batı sömürgeciliği tarafından kurulan devletlerin çoğu, modern devletlerin sahip olmaları gerektiği farz edilen idari kabiliyete sahip olmayan ve vatandaşlarının bağlılığı konusunda birçok sorunla yüzleşmek zorunda kalan birer yasal kurgu (*legal fiction*) olarak kurulmuşlardır. Bu devletler –sivil-askeri, dağılımcı ve baskıcı- bürokrasilerini zamanla geliştirmiş (hatta bazılarına göre abartmış) ve bölgeleri ve halkları üzerinde etkili denetim sağlayacak aşamaya gelmişlerdir.⁶⁵ Ancak devletlerin toplum üzerindeki denetimini arttırması, vatandaşların iktidar rejimlerine bağlı olmasını sağlamaya yetmese de, devlet dışı aktörlerin (Kürtler gibi etnik gruplar veya ulus-ötesi ideolojik eylemler) devletin dış politikasını belirlemeye çalışmasını veya hükümeti devirmesini zorlaştırmaktadır.⁶⁶ Ülke içindeki bu değişiklikler bölgedeki uluslararası ilişkileri etkileyen sistemin bütünü ile ilgili açıklamaların yapılmasına imkân vermektedir. Bölgedeki uluslararası ilişkiler şu şekilde sıralanabilir: Pan-Arap söylemlerine yapılan vurgunun azalması, İsrail'in bölgede meşru bir aktör olarak kabul görmeye başlaması, İran İslam Devrimi'ni takiben bölgedeki laik Arap rejimlerinin istikrarı ve bölgenin ekonomik işbirliğinin ve entegrasyonunun iniş ve çıkışları.⁶⁷ Rejimlerin istikrarı arttıkça ve devletlerin kurumsallaşması, yükselişe geçtikçe de dış siyasetin uygulanma biçimleri de değişecektir. Buna benzer olarak, devletlerin sınırlarını aşan esaslar uyarınca, sistem içinde yer alan üyelerin geçirdiği yerel devrimlerin boyutuna bağlı olarak (İran'da 1979'da olduğu gibi) devletlerarası ilişkilerin tabiatı da değişir.⁶⁸

Aynen indirgemeciler gibi, neo-realistler de sistemik analizlere ülke içi düzeydeki faktörlerin dâhil edilmesini eleştirirler de, bu ülkesel faktörlerin hem teorik hem de uygulamalı alanlarda kullanılmasını sağlayacak sağlam bir temel oluşturulabilir. Teorik paradigmaları savunan araştırmacılar, uluslararası ilişkilerin sistemik düzeydeki tahlillerine ülke içi siyasi değişkenleri de dâhil ederler. Richard Rosecrance, klasik Avrupa güç dengesinde istikrar sağla-

65 Nazih N. Ayubi, *Overstating the Arab State* (London: I. B. Taurus, 1995); ve Giacomo Luciani, ed., *The Arab State* (Berkeley: University of California Press, 1990).

66 Ortadoğu'nun farklı yerlerinde bu tür değişimleri incelemeye yönelik çalışmalar için bkz. Gabriel Ben-Dor, *State ve Conflict in the Middle East* (New York: Praeger, 1983); F. Gregory Gause III, "Revolutionary Fevers and Regional Contagion: Domestic Structures and the 'Export' of Revolution in the Middle East," *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 14, No. 3 (1991); ve Malik Mufti, *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1996).

67 Adeed Dawisha, "Arab Regimes: Legitimacy and Foreign Policy," in Luciani, *Arab State*; and Bassel F. Salloukh, "State Strength, Permeability, and Foreign Policy Behavior: Jordan in Theoretical Perspective," *Arab Studies Quarterly* 18, No. 2 (1996).

68 Nahas, "State-Systems and Revolutionary Challenge"; and Stephen M. Walt, *Revolution and War* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1996).

mada elitlerin güvenliğini önemli bir değişken olarak kabul eder.⁶⁹ Kenneth Waltz, Rosecrance'ı bu konuda eleştirmiştir, fakat Robert Jervis ülke içi bir etmenin sistemik bir etki yaratması durumunda sistemik analizin meşru bir ögesi olacağına işaret eder.⁷⁰ Barry Buzan ve meslektaşları, uluslararası sistemi anlamada birimlerin karakteristiğinin daha geniş kapsamlı bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini savunur.⁷¹ Özne-yapı (*agent structure*) literatürü uluslararası sistemlerin geliştirilmesinde devlet faaliyetlerinin önemine vurgu yapar.⁷² “Üçüncü dünya” dış politika konuları üzerine araştırmalar yapanlar Güney'deki yeni devletler ve Kuzey devletleri arasındaki uluslararası ilişkilerdeki büyük farklılıkları anlamak için devlet-toplum ilişkilerinin önemine dikkat çeker.⁷³

Ortadoğu hususunda, devlet-toplum ilişkilerindeki değişimlerin bir ülkeye özgü olmadığına altını tekrardan çizmek önemlidir. Bu değişiklikler hepsinde olmasa bile birçok devlette, Ortadoğu uluslararası sisteminde yerel üyelerin ortaya çıkma sürecini ifade eder. Bu ülke içi değişkenindeki değişiklikler, sistemin bütünüdür; tüm sistemin etkilerini taşır ve üzerinde daha fazla çalışılmasını hak etmektedir.⁷⁴

Dördüncü değişken ise bölgenin ekonomik bütünleşme düzeyidir. 1970'lerde petrol fiyatlarındaki fahiş yükseliş, özellikle Arap devletleri arasında ekonomik alışverişin artmasına ve önem kazanmasına yol açmıştır (ticaretten ziyade sermaye akışı ve işgücü göçü- konularında).⁷⁵ Bölgedeki bazı önemli

69 Richard Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics* (Boston: Little, Brown, 1963).

70 Jervis, *Systems Effects*, s. 99.

71 Buzan, *People, States, and Fear*, Chap. 4; and Barry Buzan, Charles Jones, and Richard Little, *The Logic of Anarchy* (New York: Columbia University Press)

72 Alexander Wendt, “Anarchy Is What States Make of It,” *International Organization* 46, No. 2 (1992); Alexander Wendt, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory,” *International Organization* 41, No. 3 (1987); ve David Dessler, “What’s at Stake in the Agent-Structure Debate?” *International Organization* 43, No. 3 (1989).

73 Mohammed Ayoob, *The Third World Security Predicament* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1995); Mohammed Ayoob, “The Third World in the System of States: Acute Schizophrenia or Growing Pains?” *International Studies Quarterly* 33, No. 1 (1989); Brian L. Job, ed., *The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1992); Robert Jackson, *Quasi-states: Sovereignty, International Relations, and the Third World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990); and Edward E. Azar and Chung-in Moon, eds., *National Security in the Third World* (London: Edward Elgar, 1988).

74 F. Gregory Gause III, “Sovereignty, Statecraft, and Stability in the Middle East,” *Journal of International Affairs* 45, No. 2 (1992).

75 John Ruggie, daha sonra Emil Durkheim, birimler arasındaki etileşimin “dinamik densite”sinin —miktar, hız ve çeşitlilik— birimin özelliği olarak değil, aralarındaki etkileşimin özelliği olarak kabul edilir. Bu durum, sistemik bir özelliktir. Ruggie, “Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis,” *World Politics* 35, No. 2 (1983). Buzan, Jones, and Little also include interaction variables in their systemic framework, in *Logic of Anarchy*, ss. 69-80.

akademisyenler, karşılıklı ekonomik bağımlılığın⁷⁶ zirvede olduğu dönemde bu olgunun etkileri üzerinde ön araştırmalar yapmışlardır. Bu dönem, Arabizm üzerine temellendirilen ulus-ötesi ideolojilere yönelik ilginin azalması ile de dikkat çeker. 1980'lerin ortasında petrol fiyatlarındaki düşüş, 1990-1991 yıllarında Körfez Savaşıyla birlikte yaşanan nüfus kaymaları bu karşılıklı bağımlılığı azaltmıştır. Bölgenin uluslararası ilişkilerindeki bu sistemik değişimin etkilerinin daha ayrıntılı şekilde incelenmesi gerekmektedir (hem bölgedeki çatışma hem de devletlerarası ideolojik platformların etkisi bakımından). Özellikle de, eğer büyük ekonomik entegrasyonun potansiyel etkilerinin Arap-İsrail barış anlaşmalarının bir sonucu ve faydası olarak lanse etmenin sonuçlarını anlamak istiyorsak...

Ortadoğu'daki savaş, barış, ittifak ve işbirliği gibi önemli uluslararası olguları bağımsız olarak etkilese de, bu dört değişken bir diğerinden bağımsız olarak görülmemelidir. Bunların birindeki değişiklik bir diğerinde de değişikliklere yol açabilir. Misal olarak; bölge genelinde, yerel düzeyde artan "devlet olma" kavramı, bölgedeki devletlerarası ideolojik zorlukların belirginliğinde azalma sağlayabilir. Artan ekonomik işbirliği ulus-ötesi kimliklerle daha iyi özdeşleşmeye yol açabilir ya da devlet kimliklerinin önemini ve devletlerarası ilişkilerin egemenlik normlarını doğrulamaya yardımcı olur. Birinin diğeriyle ilişkisini ve bölgedeki devlet tutumunu örneklendirmek Ortadoğu uluslararası siyaseti öğrencilerinin araştırmalarının gündemini belirlemelidir.

76 Nadir Farjani, *ruhhal fi `ard al-arab* [Migrations in the land of the Arabs-Arap ülkelerinde göç] (Beirut:Markaz Dirasat al-Wahda al-cArabiyya, 1987); Malcolm Kerr ve El Sayed Yassin,ed., *Rich and Poor States in the Middle East* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1982); ve Saad Eddine Ibrahim, *The New Arab Social Order* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1982).

Kaynakça

Ajami,Fouad, "The End of Pan-Arabism?" *Foreign Affairs* 57, No. 2 (1978-79); ve Olivier Roy, *The Failure of Political Islam* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1994).

_____ , *The Dream Palace of the Arabs* (New York: Pantheon Books, 1998).

Al-Sacid Ali, Abd al-Muncim, "al-takammul al- iqtisadi al-carabi wa al-sharq awsatiiya [Arab economic integration and "Middle Easternism-Arap ekonomik entegrasyonu ve Ortadoğu'culuk], *al-mustaqbal al-carabi* [The Arab future-Arapların Geleceği] No.214 (1996), ss. 7-16.

Aron, Raymond *Peace and War: A Theory of International Relations* (New York: Praeger, 1967).

Ayoob, Mohammed, *The Third World Security Predicament* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1995).

_____ , "The Third World in the System of States: Acute Schizophrenia or Growing Pains?" *International Studies Quarterly* 33, No. 1 (1989).

Ayubi, Nazih N., *Overstating the Arab State* (London: I. B. Taurus, 1995).

Azar, Edward E. and Chung-in Moon, der., *National Security in the Third World* (London: Edward Elgar, 1988).

Barnett, Michael N., *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order* (New York: Columbia University Press, 1998).

_____ , "Identity and Alliances in the Middle East," içinde Peter Katzenstein, *Culture of National Security*.

_____ , "Institutions, Roles, and Disorder: The Case of the Arab States System," *International Studies Quarterly* 37, No. 3 (September 1993).

_____ , "Sovereignty,Nationalism, and Regional Order in the Arab States System," *International Organization* 49, No. 3 (1995).

Ben-Dor, Gabriel, *State ve Conflict in the Middle East* (New York: Praeger, 1983).

Binder, Leonard "The Middle East as a Subordinate International System," *World Politics* 10, No. 3 (1958).

Brown, L. Carl., *International Politics and the Middle East* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1984).

Bull, Hedley. *The Anarchical Society* (New York: Columbia University Press, 1977).

Buzan, Barry, *People, States, and Fear*, (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1991).

Buzan, Barry, Charles Jones ve Richard Little, *The Logic of Anarchy – Neorealism to Structural Realism* (New York: Columbia University Press, 1993).

Dawisha, Adeed, "Arab Regimes: Legitimacy and Foreign Policy," içinde Luciani, Arab State.

Dessler, David, "What's at Stake in the Agent-Structure Debate?" *International Organization* 43, No. 3 (1989).

Eickelman, Dale F., "Trans-state Islam and Security," içinde Susanne Hoeber Rudolph ve James Piscatori, der., *Transnational Religion and Fading States* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1997).

Esposito, John L. der., *The Iranian Revolution: Its Global Impact* (Miami: Florida International University Press, 1990).

Farjani, Nadir, *ruhhal fi `ard al-arab* [Migrations in the land of the Arabs-Arap ülkelerinde göç] (Beirut: Markaz Dirasat al-Wahda al-cArabiyya, 1987).

Fawcett, Louise and Andrew Hurrell, der., *Regionalism in World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

Gause III, F. Gregory, "Revolutionary Fevers and Regional Contagion: Domestic Structures and the 'Export' of Revolution in the Middle East," *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 14, No. 3 (1991).

_____, "Sovereignty, Statecraft, and Stability in the Middle East," *Journal of International Affairs* 45, No. 2 (1992).

_____, "Systemic Approaches to Middle East International Relations," *International Studies Review*, Vol. 1, No. 1 (Spring 1999), ss. 11-31.

Gerges, Fawaz A. *The Superpowers and the Middle East: Regional and International Politics, 1955-1967* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1994).

Halliday, Fred, *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

Hinnebusch, Raymond, *The International Politics of the Middle East*, (Manchester, UK: Manchester University Press, 2003).

Ibrahim, Saad Eddine, *The New Arab Social Order* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1982).

Jackson, Robert, *Quasi-states: Sovereignty, International Relations, and the Third World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

Jepperson, Ronald, L. Alexander Wendt, ve Peter Katzenstein, "Norms, Identity, and Culture in National Security," içinde Peter Katzenstein, der., *The Culture of National Security* (New York: Columbia University Press, 1997).

Jervis, Robert, *Systems Effects* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1997).

Job, Brian L., der., *The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1992).

Karawan, Ibrahim "Arab Dilemmas in the 1990's: Breaking Taboos and Searching for Signposts," *Middle East Journal* 48, No. 3 (1994).

- Keohane, Robert O., *International Institutions and State Power* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1989).
- Kerr, Malcolm ve El Sayed Yassin, der., *Rich and Poor States in the Middle East* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1982).
- Kerr, Malcolm, *The Arab Cold War* (New York: Oxford University Press, 1970).
- Lake, David A. ve Patrick Morgan, der., *Regional Orders: Building Security in a New World* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1997).
- Lake, David, "Regional Security Complexes: A Systems Approach," Lake, David A. ve Patrick Morgan, der., *Regional Orders: Building Security in a New World* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1997).
- Lawson, Fred H., *Constructing International Relations in the Arab World*, (Stanford: Stanford University Press, 2006).
- Luciani, Giacomo, der., *The Arab State* (Berkeley: University of California Press, 1990).
- Miller, Benjamin, *When Opponents Cooperate*, University of Michigan press, 2002.
- Lustick, Ian S. "The Absence of Middle Eastern Great Powers: Political 'Backwardness' in Historical Perspective," *International Organization* 51, No. 4 (1997).
- Maddy-Weitzman Bruce, *The Crystallization of the Arab State System, 1945-1954* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1993).
- Malin, Martin, "Entrepreneurial Statecraft: Egypt and the Superpowers, 1952-1967," Ph.D. dissertation, Columbia University, 1995.
- Matar, Gamil ve Ali al-Din Hilal [Disuqi], *al-nizam al-ıqlimi al-carabi* [The Arab regional order-Arap bölgesel düzeni] (Beirut: Dar al-MustaqbalArabi, 1983).
- Mearsheimer, John J., *Conventional Deterrence* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983).
- Miller, Benjamin, *When Opponents Cooperate: Great Power Conflict and Collaboration in World Politics* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995).
- Mufti, Malik *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1996).
- Mursi, Mustafa *al-carab fi muftariq al-turuq* [The Arabs at the crossroads-Araplar Dörtyo-lağzında] (Cairo:Maktab al-Shuruq, 1995).
- Nahas, Maridi, "State-Systems and Revolutionary Challenge:Nasser, Khomeini and the Middle East", *International Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 17, 1985, ss.507-527.
- Peres, Shimon *The New Middle East* (New York: Henry Holt, 1993).
- Porath, Yehoshua, *In Search of Arab Unity, 1930-1945* (London: Frank Cass, 1986).
- Piscatori,James *Islam in a World of Nation-States* (New York: Cambridge University Press, 1986).

- Ramazani, R. K. *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East* (Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1986).
- Rose, Gideon, "Domestic Realism," *World Politics* 51, No. 1 (1998).
- Rosecrance, Richard *Action and Reaction in World Politics* (Boston: Little, Brown, 1963).
- Ruggie, "Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis," *World Politics* 35, No. 2 (1983).
- Salloukh, Bassel F. "State Strength, Permeability, and Foreign Policy Behavior: Jordan in Theoretical Perspective," *Arab Studies Quarterly* 18, No. 2 (1996).
- Sela, Avraham, *The Decline of the Arab-Israeli Conflict* (Albany: State University of New York Press, 1998).
- Seale Patrick, *The Struggle for Syria* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1986).
- Telhami, Shibley *Power and Leadership in International Bargaining: The Path to the Camp David Accords* (New York: Columbia University Press, 1990).
- Tripp, Charles "Regional Organizations in the Arab Middle East," içinde Fawcett ve Hurrell, *Regionalism in World Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1995).
- Walt, Stephen M. *Revolution and War* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1996).
- _____, *The Origins of Alliances* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1987).
- Waltz, Kenneth, N. *Theory of International Politics* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979).
- Wendt, Alexander, "Anarchy Is What States Make of It," *International Organization* 46, No. 2 (1992).
- _____, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory," *International Organization* 41, No. 3 (1987).

نظرة منهجية الى علاقات الشرق الأوسط الدولية

ف . كريجوري كاوس
خلاصة

مع ان العديد من المراقبين يتفقون على مقولة ان الشرق الأوسط، بديناميكيتها التي ينفرد بها، قد كون لنفسه نظاما اقليميا متميزا وخاصة به، فان هناك نقاطا على جانب كبير من الأهمية لا يزال النقاش حولها قائما لحد الآن. ويأتي في طبيعة هذه النقاط طبيعة هذا النظام، وأهم القوى الدافعة للأحداث التي تقع في المنطقة، وابعاد الخصائص التي تميز هذه المنطقة عن سائر الانظمة الإقليمية. ويعرض هذا المقال في مقدمته تحليلا مختصرا للمؤلفات الصادرة في عام 2000 وما بعدها حول النظام الذي يسير عليه الشرق الأوسط ونقدا لأربعة كتب من الكتب المهمة التي صدرت حول هذا الموضوع في الأعوام 1980 – 1990. ان اهم النقاط الرئيسية التي تناولتها هذه الكتب جميعا، هي اهمية الهويات التي تتجاوز حدود الدول والتي تعتبر احد العوامل المهمة في تعقيد السياسة الدولية فيما يخص المنطقة، اضافة الى موضوع النتائج العالمية للحرب والسلام والائتلافات والدور المركزي للدولة كعامل منهجي في تفهم تلك النتائج.

الكلمات الدالة : الشرق الأوسط، النظام، ما وراء الشعوب، العروبة، الاسلام، تكوين الدول، الايديولوجية.